

چگونه روزه بخوانیم: از طراحی تا اجرای مرثیه

حجت الاسلام والمسلمین محمد رضا نیکوکلام*

اشاره

هرسال با فرا رسیدن ایام و لیالی تبلیغ، یکی از بزرگ‌ترین نگرانی‌های برخی از طلاب و مبلغان، اختصاص به بخش پایانی سخنرانی یعنی مرثیه‌خوانی دارد. اهمیت چشمگیر مرثیه‌خوانی در تبلیغ به‌ویژه ایام محرم صفر به گونه‌ای است که در برخی مناطق، عیار کار مبلّغ را با آن می‌سنجند. متأسفانه گاهی شنیده می‌شود برخی از طلاب به سبب آنکه نمی‌توانند روزه و مرثیه بخوانند، منبر یا تبلیغ نمی‌روند؛ درحالی‌که با آموزش چند روش و تکنیک مهم و کاربردی این نگرانی برطرف خواهد شد.

پرسش‌های متداول مبلغان در موضوع مرثیه‌خوانی پایان منبر از این قبیل است:

۱. چگونه از ابتدای مرثیه تا انتها را چینش و طراحی کنیم؟

۲. کسانی که صدای چندان زیبایی ندارند، چگونه روزه و مرثیه بخوانند؟

این نوشتار کوشیده است به‌اختصار این دو پرسش به گونه‌ای کاربردی پاسخ داده شود.

طراحی روزه

بی‌تردید اگر روش‌هایی که در ادامه بیان می‌شود، به‌درستی اجرا شود، دیگر هیچ مبلّغی دغدغه خواندن مرثیه آن هم به‌طور کاربردی را نخواهد داشت. با این شیوه می‌توان روزه‌های سه تا سی دقیقه‌ای را طراحی و اجرا کرد.

* دانش‌آموخته سطح سه حوزه علمیه قم.

گام نخست: مشخص کردن موضوع و مخاطب مرثیه

گام اول برای تدوین یک مرثیه، مشخص شدن مرثیه است که برای کدام شخصیت یا مناسبت باشد؛ برای مثال در دهه اول محرم، قرار است مرثیه کدام شب را طراحی کنید.

هر منطقه‌ای در شب‌های محرم از حیث نام‌گذاری، آداب و رسوم خاصی را دارند؛ اما در بیشتر مناطق و استان‌ها ترتیب شب‌های محرم به این شکل است:

شب اول: جناب مسلم بن عقیل؛ شب دوم: ورود کاروان آل‌الله به کربلا؛ شب سوم: نازدانه رقیه؛ شب چهارم: اصحاب - فرزندان عبدالله بن جعفر (معروف به طفلان زینب)؛ شب پنجم: حضرت عبدالله بن حسن؛ شب ششم: حضرت قاسم بن حسن؛ شب هفتم: طفل رضیع کربلا علی‌اصغر؛ شب هشتم: حضرت علی‌اکبر؛ شب نهم: تاسوعا (حضرت ابوالفضل)؛ شب دهم: عاشورا؛ شب یازدهم: شام غریبان.

درباره مخاطب نیز باید مشخص شود که برای چه کسانی باید مرثیه بخوانید؛ به عبارت دیگر مخاطبان عام هستند، مانند عموم مردم یا مخاطب خاص مانند جوانان، نوجوانان هیبتی، دانش‌آموز یا دانشجو؛ حتی جنسیت و سطح دانش مخاطب نیز در نوع طراحی مرثیه اهمیت دارد؛ مثلاً برای بانوان بار احساسی آن بیشتر است یا مرثیه‌خوانی در جمع عالمان و فرهیختگان مستند و مستدل‌تر است.

گام دوم: شروع روضه با سلام و صلوات

این مرحله که سرآغاز مرثیه‌خوانی است و با اتمام سخنرانی شروع می‌شود، چند نکته اهمیت دارد:

۱. برخی علاقمندان هر شب را با مناجات امام زمان آغاز کنند؛ از این‌رو باید سلام ابتدایی را به محضر حضرت حجت تقدیم نمایند. اگر با سلام بر امام زمان آغاز کردید، می‌توانید دعای «اللَّهُمَّ كُنْ لَوْلِيِّكَ الْحُجَّتِ بْنِ الْحَسَنِ» را بخوانید؛ اما اگر قرار است مرثیه همان شب را بخوانید، مثل مرثیه حضرت علی‌اکبر، سلام را به محضر شخصیت آن شب تقدیم کنید.
۲. سلام مأثور باشد؛ یعنی از کتب معتبر، زیارت‌نامه‌ها و ادعیه‌ها استخراج شود.
۳. عبارات سلام را به‌دقت یادداشت و اعراب‌گذاری کنید و قبل از اجرا، چندمرتبه تکرار و تمرین نمایید تا در تلفظ واژگان دچار لغزش و غلط‌خوانی نشوید.

چگونه روضه بخوانیم: از طراحی تا اجرای مرثیه ■ ۱۵۷

۴. سلام را با نغمه و سبکی حزین اجرا کنید و اگر قرار است بدون سبک بخوانید، آن را شمرده و با حالتی حزین بخوانید.

گام سوم: انتخاب شعر مناسب

پس از طراحی سلام ابتدایی، نوبت انتخاب اشعار است. در انتخاب شعر باید به این موارد توجه شود:

۱. سخت‌گیری کردن در انتخاب اشعار: هر شعر زیبایی معلوم نیست مناسب جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام باشد.

۲. تعارض نداشتن با گزارش‌های تاریخی: در انتخاب شعر توجه داشته باشید افزون بر احساسی بودن، با اصول دینی و گزارش‌های تاریخی در تعارض نباشد.

۳. انتخاب مناسب تعداد ابیات شعر: تعداد ابیات شعر متناسب با مدت زمانی که وقت دارید، انتخاب کنید؛ برای مثال اگر ده تا پانزده دقیقه زمان مرثیه‌خوانی است، لازم نیست ابیات طولانی انتخاب کنید؛ اما اگر زمان بیشتری داشتید، از ابیات بیشتری بهره‌مند شوید.

۴. انتخاب قالب مناسب: قالب اشعاری که در ابتدای مرثیه‌خوانی استفاده می‌شود، معمولاً غزل، قصیده و مثنوی است.

۵. انتخاب شعر از سایت‌ها و کانال‌های مجازی: برای انتخاب اشعار می‌توانید با رجوع به برخی سایت‌ها و کانال‌های مجازی زودتر دسترسی داشته باشید؛ مانند سایت شعر هیئت، سایت امام هشتم مدح و مرثیه، سایت حدیث اشک، سایت شهید آوینی و ...

۶. انتخاب اشعار ساده: اشعار هرچه روان و ساده‌تر باشد، مخاطب آنس بهتر می‌پیدا می‌کند.

گام چهارم: مقدمه‌سازی

حساس‌ترین و اصلی‌ترین مرحله طراحی مرثیه برای تحریک احساس مخاطب، مقدمه‌سازی است. گاهی برخی از طلاب و مداحان گلایه می‌کنند که چرا مخاطبان هنگام مرثیه‌خوانی ما حس و حال گریه و بکا ندارند؛ اما با اجرای دیگر افراد متأثر می‌شوند؟ یا چرا برخی شب‌ها روضه ما اثرگذارتر از شب‌های دیگر است؟

در پاسخ به دو پرسش بالا باید گفت یکی از دلایل تأثیرگذاری مرثیه بر مخاطب این است که

قبل از ورود به متن اصلی مرثیه، خوب مقدمه‌سازی نمی‌شود؛ به عبارت دیگر دل مخاطب از قبل آماده شنیدن مرثیه نمی‌شود.

تجربه‌ها نشان می‌دهد هر اندازه مقدمه‌سازی مرثیه دقیق‌تر و هوشمندانه اجرا شود و وقت بیشتری برای این مرحله گذاشته شود، اثرگذاری مرثیه نیز بیشتر می‌شود.

بعد از خواندن شعر و قبل از پیاده‌کردن متن مرثیه و مقتل، می‌توان از این چند روش برای مقدمه مرثیه استفاده کرد که در ادامه به آنها اشاره می‌شود:

۱. داستان و حکایت

نقل داستان‌ها و کرامت‌های اهل بیت علیهم‌السلام، بهترین روش برای مقدمه‌سازی مرثیه برای مجالس عمومی، جوانان، دانشجویان، دانش‌آموزان است.

در بحث داستان به این چند نکته توجه کرد: داستان‌ها مستند و معتبر باشد؛ در اذهان مخاطبان غلوآمیز و اسطوره‌ای نباشد؛ داستان به‌زیبایی طراحی شود و با واژگان احساسی نقل گردد.

برای استفاده از داستان‌ها، باید از کتاب‌های معتبر در این‌باره استفاده کرد. استادانی همچون حجج اسلام هاشمی‌نژاد، انصاریان و مؤمنی این روش را به کار می‌برند.

۲. نقل آیات و تفسیر

می‌توان برای مقدمه‌سازی مرثیه، به برخی آیات و تفاسیر رجوع و از آن استفاده کرد؛ مثل آیاتی که نگرانی‌های مادر موسی را بیان می‌کند و دلهره و اضطراب مادرانه در به‌آب‌انداختن فرزندش را بیان می‌کند که از این مقدمه برای مرثیه شب هفتم محرم یعنی روضه علی اصغر می‌توان استفاده کرد؛ همچنین از ماجرای ذبح اسماعیل که در آیات قرآن به آن اشاره شده و در کتب تفسیری تفصیل بیشتری داده شده است می‌توان برای مقدمه مرثیه شهادت حضرت علی اکبر استفاده کرد. از دیگر ماجراهایی همچون گریه‌های یعقوب در فراق فرزند هم می‌توان برای مقدمه‌های جانسوزی روضه‌ها به کار برد.

برای آشنایی با این روش می‌توانید از کتاب نهضت حسینی در پرتو قرآن (روضه‌های قرآنی) نوشته ارژمند استاد قرآنی استفاده کنید؛ در این کتاب آیه‌ای مناسب روضه حضرت مسلم علیه‌السلام،

چگونه روضه بخوانیم: از طراحی تا اجرای مرثیه ■ ۱۵۹

آیه‌ای مناسب روضه عطش، آیه‌ای مناسب روضه حضرت علی اصغر علیه السلام، آیاتی مناسب روضه حضرت علی اکبر علیه السلام، آیه‌ای مناسب روضه حضرت قاسم علیه السلام و آیه‌ای مناسب روضه حضرت ابوالفضل علیه السلام آورده شده است.

۳. روایات

گنجینه روایات شیعه یکی از بهترین منابعی است که می‌توان مقدمه‌های روایی و احساسی را از آنها به دست آورد. در این باره لازم است مبلّغ متن روایت را حتماً ببیند و به نقل برخی استادان بسنده نکند. از جمله کارهایی که در نقل روایات می‌توان به کار برد، به این ترتیب است: نقل بخشی از عبارات عربی روایت، بیان ترجمه صحیح از عبارات متناسب با سطح دانش مخاطبان. در استفاده از این روش، آثاری چون: کامل الزیارات ابن قولویه قمی، امالی شیخ صدوق، بحار الانوار علامه مجلسی، البکاء علامه میرجهانی و کتاب قتیل العبره اثر استاد میرباقری قابل استفاده است.

۴. حرف دل

گاهی قبل از خواندن متن اصلی مرثیه، درد دل و مناجات با اهل بیت علیهم السلام تأثیرگذار است؛ به شرط آنکه از قبل برنامه‌ریزی شده باشد؛ چراکه بداهه‌گویی کاری مشکل است که شاید هر کسی از عهده آن بر نیاید. هرچه حرف دل با زندگی مخاطب اتصال بیشتری داشته باشد و زبان حال مستمعان باشد، اثرگذاری آن بیشتر خواهد بود. در این بخش می‌توان از پشیمانی گناهان، میل به بازگشت به درگاه اهل بیت علیهم السلام، فراق و دوری از کربلا، امید به برآورده شدن حاجات و دعوات و ... استفاده کرد.

گام پنجم: استخراج متن اصلی مرثیه از مقاتل

استخراج متن اصلی مرثیه و تدوین آن، همواره یکی از دغدغه‌های متداول طلاب بوده است که نمی‌دانند از کجا و چگونه متن اصلی مرثیه را از کتب تاریخی و مقاتل پیاده‌سازی کنند.

منابع مورد استفاده در این بخش بسیار هستند؛ اما برخی از کتب ارزشمند مقتل که می‌توان از آنها در ایام محرم و صفر بهره‌مند شد، عبارت‌اند از:

لهوف نوشته سیدبن طاووس، خصائص الحسینیة نوشته شیخ جعفر شوشتری، نفس

المهموم نوشته محدث قمی، ابصار العین نوشته علامه سماوی، فُرسان الهیجاء نوشته شیخ ذبیح‌الله محلاتی، مقتل ثارالله نوشته مرحوم عندلیب همدانی، مقتل جامع سیدالشهدا اثر مرحوم پیشوایی، دانشنامه شهادت امام حسین علیه السلام از مرحوم ری‌شهری، قصه کربلا نوشته استاد نظری منفرد و ...

پس از معرفی برخی مقاتل، پرسش این است که چگونه متن مرثیه را از درون این منابع استخراج کرد؟ برای این کار کافی است با کمک خلاقیت و هنر خود مراحل زیر را انجام دهید:

۱. متن کامل گزارش مقتل در رابطه با موضوع (مثلاً حضرت مسلم بن عقیل) مطالعه شود و تمام گزارش را از ابتدا تا انتها بررسی کنید.

۲. انتخاب بخش‌هایی که قرار است برای مرثیه استفاده شود؛ برای مثال متن مقتل جناب مسلم بخش‌های مختلفی به این ترتیب دارد: عبارات ارزشمند و مرثیه و گریه‌ای که رسول خدا صلی الله علیه و آله برای حضرت مسلم به جناب عقیل فرمودند، ورود او به کوفه و بیعت گرفتن، بیعت شکنی کوفیان و تنهایی مسلم، حضور در خانه طوعه، هجوم دشمنان برای دستگیری مسلم، زخمی شدن مسلم و آوردن او نزد عبیدالله، طلب آب مسلم، وصیت مسلم، مسلم در بالای دارالاماره، جداکردن سر مسلم بن عقیل، خیردادن شهادت مسلم به حضرت حسین علیه السلام و بخش‌های دیگری که هر کدام به تنهایی می‌تواند متن اصلی مرثیه را شکل دهد، البته به شرط آنکه با خلاقیت پرورش داده شود.

نکته: می‌توان تمامی این گوشه‌ها را در مرثیه بعد از سخنرانی اجرا کرد؛ اما اگر قرار است مداحان بعد از منبر برنامه اجرا کنند، تنها بخشی از مرثیه خوانده شود.

۳. پس از انتخاب گوشه‌ای از مرثیه، عین عبارت مقتل در فایل یا کاغذی یادداشت می‌شود؛ آن‌گاه آن را ساده‌نویسی کنید، یعنی عبارت‌های دشوار و حالت نوشتاری آن را به عبارت‌های گفتاری و روان تبدیل کنید.

۴. پس از ساده‌نویسی متن، می‌توانید برخی عبارت‌های زبان حال و برداشت‌های صحیح یا تطبیق حوادث کربلا با وقایع روز را در این بخش اضافه کنید تا متن اصلی مرثیه شکل بگیرد.

گام ششم: مشخص کردن اوج مرثیه

مشخص کردن اوج مرثیه، حزن‌آورترین و اصلی‌ترین بخش مرثیه‌خوانی است که برای طراحی و

اجرای آن باید به چند نکته توجه شود:

۱. در قسمت اوج، اصلی‌ترین و حساس‌ترین بخش مرثیه انتخاب و با نُت بالا اجرا شود؛ به عبارت دیگر با صدایی رساتر خوانده می‌شود.
۲. بهتر است در این بخش با استناد به منابع و مقاتل، عبارت‌های حزن‌انگیز عربی آورده شود؛ مثلاً در مرثیه علی اکبر یکی از نقاط اوج با این عبارت خوانده می‌شود: «وَضَعَ خَدَّهُ عَلٰی خَدِّهِ: بابا صورت روی صورت پسر گذاشت».
۳. گاهی در این بخش عبارت‌های مُحرک احساس استفاده می‌شود؛ مانند «یا صاحب‌الزمان معذرت می‌خوام»، «سادات منو بیخشند» و ...
۴. گاهی در این بخش اشعار زمزمه‌ای نیز خوانده می‌شود که با همت شاعران اشعار زمزمه‌ای فراوانی سروده شده است؛ از جمله: جوانان بنی هاشم بیاید» و

گام هفتم: فرود مرثیه

در این مرحله با خواندن چند بیت کوتاه یا به‌کار بستن عباراتی مثل «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ؛ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ» مرثیه را به پایان می‌بریم.

اجرای روضه

مرحله قبل مربوط به فضای بیرون جلسه است که از قبل باید طراحی شود؛ اما این مرحله نوبت اجرای متن طراحی شده روضه است؛ در واقع این مرحله مربوط به زمان اجرا در جلسه و پس از اتمام سخنرانی است.

قبل از آنکه به چگونه روضه خواندن بپردازیم، باید این نکته را یادآور شویم که معمولاً طلاب محترم برای مرثیه‌خوانی یکی از دو روش را انتخاب می‌کنند که هر کدام فنون و مهارت‌های خاص خود را دارد: مرثیه‌خوانی با نوا و مرثیه‌خوانی بی‌نوا.

روش اول: مرثیه‌خوانی با نوا

در این روش، روضه‌خوان با تکیه بر صوت و با استفاده از فنون آوازی، روضه می‌خواند؛ لازمه این روش آن است که صوت باید گیرایی و گرمی خاصی داشته باشد و داشتن صدای نسبتاً قوی نیز اهمیت دارد. این روش با دانایی و به‌کارگیری فنون صداسازی صوت تقویت می‌شود.

متأسفانه گاهی برخی از طلاب با برخی اندیشه‌های نادرست، مانند از سن‌وسال ما گذشته، ما هرچقدر خواندیم نشد، ما استعداد خواندن نداریم، صدای ما ضعیف است و ... خود را از اکتساب این فنون محروم می‌کنند؛ درحالی‌که صدا در سنین مختلف قابلیت تقویت و زیباسازی دارد که در این مقال مجال پرداختن به آن نیست.

روش دوم: مرثیه‌خوانی بی‌نوا

این روش برای هر کسی که سخنرانی می‌کند، قابل اجراست و اگر به‌خوبی پیاده‌سازی شود، گاهی از خواندن با صوت نیز اثرگذارتر خواهد بود. این روش گرچه به صورت بیانی و بدون صوت اجرا می‌شود، برای آنکه کارایی و اثرگذاری داشته باشد، به آشنایی با فنونی نیاز دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

برای خواندن روضه‌های بی‌نوا، بعد از تولید و طراحی محتوای صحیح، مراحل زیر را به‌ترتیب اجرا کنید:

۱. تصویرسازی

اولین گام برای خواندن مرثیه، تصویرسازی محتوای نوشته شده است؛ برای مثال زمانی که یکی از خاطرات یا حوادث زندگی خودتان را به یاد می‌آورید، سپس محتوایی را که خوب در ذهن‌تان تصویرسازی کرده‌اید، با کلمات و واژگانی زیبا به مخاطب انتقال می‌دهید؛ به عبارت دیگر تمام آنچه را که نوشته‌اید، به گونه‌ای که گویا تمام صحنه را از نزدیک می‌بینید، دقیق و هنرمندانه برای مخاطب بیان نمایید.

این کار منجر به چند نکته می‌شود: روضه مرحله‌به‌مرحله پیش می‌رود و آشفته‌خوانی نمی‌شود؛ روضه با جزئیات کامل بیان می‌شود؛ چون صحنه برای متکلم تصور شده است، در افزایش و ایجاد حزن برای خود او نیز مؤثر خواهد بود.

۲. حزین کردن صدا

بیان کردن تمام مطالب با حزن و اندوه کارایی بسیاری در مخاطب دارد. برای حزین کردن صدا چند روش وجود دارد:

الف) اگر خودتان را در فضای روضه قرار دهید، به گونه‌ای که گویا تمام صحنه‌ها را می‌بینید

چگونه روضه بخوانیم: از طراحی تا اجرای مرثیه ■ ۱۶۳

و با جزئیات نقل می‌کنید، این کار سبب می‌شود از تصورکردن این حوادث درک بهتر و حزن بیشتری پیدا کنید و به عبارت دیگر بسوزید و بسوزانید.

ب) حالت گریه و حُزن به صدای خود بدهید؛ گفتنی است ما نمی‌خواهیم تصنعی کار کنیم، اما تباکی و صدای خود را حزن کردن غیر از بازیگری است.

۳. اجرای دقیق اوج و فرود صدا

در این مرحله ابتدای مرثیه را با صدا و گامی پایین اجرا کنید و هرچه به اوج روضه نزدیک‌تر می‌شوید، صدا را نیز بلندتر کنید، مراقب باشید به صدای خود فشار نیاورید و فریاد نزنید؛ چراکه گام بالا خواندن با داد و فریاد متفاوت است.

۴. ادای واژگان بالحن صحیح

بیشترین سهم در اثرگذاری روضه‌های بی‌نوا را واژگان دارند؛ هر کلمه بار معنایی خاص خود را دارد؛ از این رو در انتقال روضه و مرثیه واژگانی را انتخاب کنید که بار احساسی بیشتری دارند. احساسات و لحن گوینده بسیار مهم است؛ به همین دلیل مبلغ می‌تواند با احساسات و لحن کلام خود موجب ایجاد شادی و سرور یا حزن و غم یا حماسه در مخاطب شود. کسانی که افزون بر هماهنگی احساسات خود با لحن روضه، آن را با هنرمندی ابراز می‌کنند، روضه‌هایشان محبوبیت و گیرایی بیشتری نزد مخاطبان خواهد داشت.

۵. توجه به سرعت و فرصت کلام

سرعت به‌کارگیری کلمات و جملات در روضه‌خوانی بی‌نوا اهمیت دارد؛ گاهی باید برخی جملات آرام‌آرام و برخی با سرعت بیشتری بیان شود.

۶. برقرای ارتباط با مخاطب

گاهی لازم است بین مرثیه، ارتباط مستقیمی با مخاطب برقرار کنید و جملاتی را بیان کنید که بین آنها و روضه پیوند برقرار می‌کند؛ مثلاً بیان احساسات مادرانه در روضه‌ی علی‌اصغر علیه‌السلام، محبت پدر و دختری در روضه‌ی حضرت رقیه، گره‌گشایی در در روضه‌ی قمر بنی‌هاشم و... تأثیرگذاری بسیار خوبی دارند که اگر تحریک احساس مخاطب در روضه‌خوانی بی‌نوا به‌خوبی اتفاق بیفتد، تأثیرگذاری نیز بیشتر خواهد شد.

امیدواریم اجرای صحیح این مراحل روضه‌خوانی، مدل منبر و روضه‌برخی از طلاب را تغییر و ارتقا دهد؛ همچنین به‌کارگیری این روش‌ها، علاقه آنان را به روضه‌خوانی بیشتر کند و نیز سبب ایجاد رغبت بیشتر مخاطبان برای استماع مرثیه‌ها گردد.